

A szabadság erdeje: Gondolatkísérlet a Népliget jövőjéről

Tudvalevő, hogy a tulajdonnak számos formája létezik. A tulajdonformák heterogenitása úgy tűnik, mintha eredendő velejárója lenne minden társadalmi és politikai berendezkedésnek, függetlenül annak szemantikájától, dogmatikai tételeitől, vagy világnézeti beállítottságától. A gyakorlatban egyetlen olyan társadalmat sem ismer a társadalomtörténet, amely nélkülözne volna ezt az alapvető heterogenitást. Nincsen kizárólagosság a termelési módokat illetően sem, a létező társadalmak mindegyike hibrid alakzatként áll fenn. A „kapitalizmus” alatt felfedezünk szövetkezeteket, fölötté pedig állami bürokráciákat és hatalmi szervezeteket. Tiszta formák helyett éppúgy ismerünk államkapitalizmusokat és magánkommunizmusokat, mint szabadpiacokat vagy tervgazdaságokat.¹ És mégis, rendszerint megfogalmazódnak nyomósan tűnő logikai kételyek bizonyos tulajdonformákkal szemben. Vegyük példaként a köztulajdont, amely az összes elképzelhető tulajdonviszony közül korunknak talán legtöbbet bíralt tulajdonformája. Ez utóbbi körülmény jórészt annak teljesítményéből következik: a köztulajdon rendre a kvantifikálható hasznossággal nem bíró szociális rendszerekre korlátozódik. Mintha létezne egy hallgatóságos megegyezés a modern társadalmakban arról, hogy a köztulajdonban lévő szektoroknak aligha szükséges felmutatniuk számszerűsíthető teljesítményeket.² A közvetlen hasznosság eszméjének, jól tudjuk, ellenáll például a kultúra. A modern európai jogállamiság egyik sarokkövének is tekinthető azon megegyezés, ami ekképpen hozható explicit formába: a kultúra, mint közkinccs, köztulajdonban lévő képződmény, felmentendő a közvetlen hasznosság imperatívusza alól. Egyetlen kormányzatnak vagy közszereplőnek sem engedtetik meg ezen konszenzus megkérdőjelezése, hiszen abszurdum a nyerességességet elvárni a kulturális területtől. Más megkülönböztetés mentén szerveződik az esztétikum a nyugati modernitásban: a profit/vesztesség kettőse helyett a művészet/giccs binárist találjuk itt meg.³

Képtelenség elvárni ugyanazt a teljesítményt egymástól gyökeresen eltérő, sőt, egymásról egészen levált szociális rendszerektől. Azonban mielőtt megegyezve visszasüllyednénk fotelunkba, abban a boldog tudatban élve hogy immáron nagy sikerrel megvédtük a kultúra autonómiájának nemes eszméjét, célszerű a következő körülményt is megfontolnunk: valamennyi szociális rendszert és funkciót átszőnek más rendszerek. Miképpen nem léteznek tiszta, egymástól hermetikusan elválasztható termelési viszonyok, úgy a különböző kódok is inkább mesterségesen purifikált társadalomtudományi konstrukcióknak tűnnek, semmint immanens, objektív fenoméneknek.⁴ Társadalmi valóságunk ellentmond a szigorú különválaszthatóságnak vagy, ha tetszik, megpuhítja azt. Ennek a fogalmi puhításnak megvannak a maga veszélyei, ez elismerendő. De az is tény, hogy minden egyes intézmény, legyen az a legmentesebb saját endogén működése tekintetében, mégiscsak rendelkezik legalább egy tulajdonossal. Nincsen tulajdon tulajdonos nélkül. Ezen megállapítás látszólag nevetségesen banális, annyira evidens. És mégis, illúziókat táplálunk a köztulajdon ontológiáját illetően. Nevezetesen, arról a hiedelemről van itt szó, mintha a köztulajdonban lévő entitások, szervezetek és vállalatok, mintha ezek mindnyájunk közös és oszthatatlan tulajdonát képeznék. Miénk volna a Budapesti Tömegközlekedési Vállalat? Egyáltalában, mi magunk, budapesti polgárok, rendelkezünk a saját közterületeink felett? Vehetjük példaként a Népligetet. Ez Budapest legnagyobb kiterjedésű, köztulajdonban lévő zöld területe. Elmondható valóban, hogy mi rendelkezünk felette, hogy a működését érintő döntéseket legalább a parkot érintő kerületek lakói hozzák meg, kollektív döntéshozó testületbe verődve? Furcsán venné ki magát egy többtízezer főből álló gyűlés, de nem ismeretlenek az akár sokezer részvényest megmozgató vállalati gyűlések. Tehát elvben lehetséges volna egy, a Népliget állítólagos tulajdonosaiból alkotódó össznépi tanácskozás.

Ugye milyen abszurdnak hangzik? Ez képtelenség. De nem amiatt, mert egyenként szerződést kötöttek volna Budapest polgárai a Fővárosi Önkormányzattal vagy bármely egyéb szervvel, átruházván a Népliget fenntartását egy felelős menedzsmentre. Ilyesmire sohasem került sor, mert a Népliget sohasem volt a budapesti polgároké. A „köztulajdon” egy fikció. Murray N. Rothbard ezen meglepő tézist egy nagyon egyszerű különbségtétellel véli alátámasztani: minden köztulajdon alatt voltaképpen az állami tulajdon rejlik. Mint írja, „a tulajdon egy erőforrás végső ellenőrzésével és irányításával azonos. A birtok tulajdonosa annak végső rendezője, az ennek ellenkezőjét sugalmazó közjogi fikcióktól függetlenül.”⁵ Hihetünk akármben, a lényegen ez mit sem változtat. Amikor állami tulajdonról beszélünk, valójában az államot uraló döntéshozó elitek tulajdonát kell értenünk ezalatt Rothbard szerint. Legyen bármennyire semleges az állam, létezzen megannyi ellenőrző szerv, fék, egyensúly, és átláthatósági hatóság, mindig ugyanaz lesz a képlet. A gyakorlatban az állami tulajdon a bürokraták és döntéshozók tulajdonát jelenti. Szokás azt mondani – ez különösen jellemző volt a létezett szocializmusok szemantikájára – hogy a köztulajdon a „miénk”, azaz, a közösséghez tartozik. Újabban „közösségi tulajdonról” is szó esik, jelentsen bármit is ez utóbbi oximoron.⁶ Mindez csupán szóvirág, díszlet ami elrejteti a döntéshozó elitek valóságos pozícióját, szemben a társadalom többségével.

Egy nagyon egyszerű gondolatkísérlettel élve, Rothbard illusztrálja a köz lényegi tulajdonnélküliségét. Vegyük példaként a postát. Ha egy állampolgár úgy dönt, hogy nem kíván rendelkezni a posta mint nemzeti monopóliumban lévő részesedése felett, vagy el kívánja adni azt, mivel a posta veszteséges és nem óhajt hozzájárulni ezen veszteségek pótlásához az adóbefizetésein keresztül, erre a lépésre aligha kínálkozik lehetősége. Tilos megszabadulnia a veszteséges vállalkozásban való állítólagos részesedésétől. Miért? „Nem adhatja el a postában való ’részesedését’” ez a felelős állampolgárunk, szól Rothbard válasza, „mert nem rendelkezik semmilyen részesedéssel.”⁷ A tulajdonjog kétoldalú képződmény, ugyanis a tulajdontól való megszabadulás lehetőségét is magába foglalja. Ily módon logikai képtelenség a „köztulajdonról” beszélni. Ezalatt Rothbard pozíciója szerint kizárólag az állam, önkormányzat vagy valamilyen kormányzati szerv tulajdonáról beszélhetünk amikor „köztulajdonról” értekezünk. De akár elhagyhatónak is tűnik az utóbbi, annyira semmitmondónak tűnik ennek tükrében. Rendelkezik az állami tulajdon egy jól ismert visszassággal is, nevezetesen, hogy az állami tulajdonjog kizárólag a használatra korlátozódik. A döntéshozók addig rendelkeznek az általuk fiktív módon „képviselt” „köz” tulajdona felett, ameddig hatalmon vannak. Egy népszavazás, belső pártpuccs vagy botrány bármikor eltávolíthat akár egy egész politikai elitet, különösen a kibernetikailag felgyorsított nyilvánosság korszakában (menthetetlenül „Twitteresítődött” a közélet a fejlett piacgazdaságokban. A korai huszonegyedik században valamennyi demokrácia láthatóan labilisabb alakzatokat mutat, ami a tömegmédiák akcelerációjának egyik tüneteként is érthető. Nem is szólunk itt a közvéleménykutatásokra való, olykor túlzott érzékenység destabilizáló hatásairól is, ami még fokozza az általános kaotizálás folyamatát.) A politikai pozíciókkal szemben a társadalmi-gazdasági státusz jóval kevésbé sérülékeny; a jogállamiság elveit fenntartó országokban, amelyek nem voltak kitéve különböző előjelű radikális újraelosztási kísérleteknek, évszázadok alatt sem igen változott a gazdasági elit összetétele. Sőt, Gregory Clark szociológus átfogó kutatása azt mutatta ki a névelemzésen keresztül, hogy Anglia és Észak Amerika elitjei immáron nyolc évszázada ugyanazon neveket sorakoztatják fel.⁸ A társadalmi mobilitás ekképpen szintén inkább a fikciók, semmint a konkrét módon bizonyítható tények közé sorolható. Számunkra a gazdasági életnek a közélettel szembeni stabilitása a figyelemreméltó. Nincsenek négyévente ismétlődő választások a gazdasági szférában. Iparágak és technológiák ugyan gyorsan váltják egymást, de ez a terület személyi összetételében alig mutatkozik meg, legalábbis ha hihetünk Clark eredményeinek.

Ellentétben tehát a magántulajdon viszonylagos stabilitásával ami, ismételjük, nem volt adott az államszocialista kísérletek által érintett térségekben, a politikai életet jóval gyorsabb helycserék jellemzik. Ez Rothbard szerint számottevő mértékben rontja az állami tulajdon hasznosságát, hiszen „ha csupán a jelenlegi használat lehet tulajdon tárgya, de nem az erőforrás maga, akkor gyorsan végbemegy ekkor az erőforrás haszontalan, gazdaságtalan elpazarlása, mivel egyetlen szereplőnek sem érdeke hogy ügyeljen annak fenntarthatóságára, és minden tulajdonos aki hozzáér, minél gyorsabban akarja kiaknázni. Így az állam hivatalnokai is igyekeznek minél gyorsabb ütemben elhasználni a rájuk bízott tulajdont.”⁹ Az elhasználódás minden létezőt érint, az állami vagyont pedig kiváltképpen. Közismert körülmény, hogy a rendszerváltás idején gyors ütemben csökkent Magyarország vagyona. A legkülönbözőbb előjelű populista érvek ennek kapcsán a közösségi elvre hivatkozva arra apellálnak, hogy itt a közösség kifosztása, a jogos rész eltulajdonítása zajlott. Bármit is gondoljunk erről - és gondolni lehet sokmindent - tény, hogy az állami tulajdon csakis a kisajátításokat, államosításokat megelőzően volt a közösség tulajdona. Pontosabban szólva, a korábbi tulajdonosoké. Az államszocializmus által végrehajtott államosítások, vagy akár a Népliget létesítését eredményező 19. századbeli kisajátítások teremtették meg az állami tulajdon alapjait. Sohasem felelt meg a „közösségi tulajdon” széplelkű bázisdemokratikus eszméjének a társadalomtörténeti valóság. Rothbard alapján pedig kijelenthető, hogy az állami tulajdon pedig sohasem jelent egyebet a puszta használati jogon kívül. A bürokrata jogot kap egy vagyontárgy átmeneti, rövidtávú használatához, ebben rejlik az állami tulajdon titka.

Miért annyira lepusztult, hasznavehetetlen, sőt, kártékony a Népliget? Mitől vált egyfajta betegségkonténerre, amely tartalmazza koncentrált formában Budapest, sőt, Magyarország összes társadalmi devianciáját? Szembetűnő sajátossága a Népligetnek az infrastruktúra hiánya, valamint a benne található épületek állaga. A park története valósággal hemzseg a különböző, szebb napokat látott intézményektől. Jól tudhatjuk, hogy a váltakozó politikai elitiek nem érdekeltek a hosszútávú fenntarthatóságban. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a népligeti bábszínház története. A kezdetben magántulajdonban lévő vállalkozást érő első, nagy történelmi csapás az alapító deportálása volt. A nemzetiszocialista terror viszont csupán a bábszínház sanyarú sorsának egyik állomásának bizonyult. 1953-ban az addig magántulajdonban lévő intézmény, melyet a deportált tulajdonos fia vezetett, államosításra került. Mint fogalmaz egy újságcikk, „amikor a népligeti vurstlit 1953-ban felszámolták, Kemény Henriket [az alapító fiát, a színház akkori vezetője] is 'államosították': attól kezdve az Állami Bábszínházban lépett fel.”¹⁰ Az épület maga, mondhatni, nem élte túl az államosítást. Évtizedeken át üresen állt, majd 1989-ben, a Soros Alapítvány – azaz, egy filantróp jellegű magánintézmény- kezdeményezésére, felújításra került. A tulajdonviszony ugyanaz maradt, az állami döntéshozók önkényének való kitettség okán sem lehetett szó többé bármilyen építőjellelűnek mondható használatról. 2011-ben a Bábszínház faszerkezetű épülete porig égett, hála a vandalizmusnak ami a tulajdonosi gondatlanságnak hála, elharapózhatott a Népligetben. Mint fogalmaz a káresetről szóló lesújtó beszámoló, „tragikus sorsú épület – jegyezte meg [Kemény Henrik], először elvették a családjától, aztán többször megrongálták (többek között az édesapja értékes marionett-színpadát is tönkretették), végül a tűz végzett vele.”¹¹

Talán kirívó eset volna a Bábszínház története, vagy akár a Népliget egészének sorsa is ekképpen zárójelezhető? Esetleg egész országok történetére is kiterjeszhetjük ezen zárójelezést, mondván hogy a „köztulajdon” nem szükségszerűen jelent egyben kulturálatlanságot, felelőtlenséget és értékpusztítást. Biztosan létrejöttek fontos teljesítmények köztulajdonban lévő intézmények részéről, ez aligha kétséges (amint az sem, hogy a közfinanszírozás forrása magánteljesítmények aggregálásából és újraelosztásából származik). De mihez kezdünk, szembesülve azzal a kimutatható állagromlással, amelyet

megtekinthetünk a Népliget esetében. A közbeszéd máig „közparknak” titulálja ezen zöld területet. Egy 2017-es kerekasztalbeszélgetés egyik résztvevője arra a következtetésre jutott, hogy „fontos lenne funkciót adni a parknak.”¹² Ezt a sokatmondónak nagy jóindulattal sem nevezhető felvetést követően a közönség tagjait kérdezték a szervezők ezekről a lehetséges „új funkciókról.” Az egyik válasz arra a kérdésre vonatkozóan, miben rejlik a Népliget aliglétező vonzereje, a „szabadság” mellett találjuk a válaszok között a „kevés használót” meg a „hely szellemét.” Ezen participatív demokratikus kísérlet arra jutott, hogy egyszerre kéne megtartani ezt a kietlenséget és nyugalmat, miközben valamiképpen rehabilitálják a döntéshozók a parkot. Magyarán mondva, minden maradjon csak a régiben. Mi lenne tehát egy megoldás, amely hozzájárul a „hely szellemének” a megóvásához? Játsszunk el egy gondolatkísérlettel. Nem igényel nagy fantáziát annak belátása, hogy előbb vagy utóbb a privatizáció lesz a Népliget hatalmas, kiaknázatlan területének a végső sorsra. Lesz olyan döntéshozó, aki képtelen lesz ellenállni azon milliárdoknak, amelyek ilyenkor gazdát cserélnek. Ez utóbbi lépés, osztársadalmi szempontból, akár pozitív fejleménynek is lenne nevezhető. Budapest lakossága, mivel eleve nem rendelkezett a Népliget tulajdonjogával, aligha veszítene bármit, legalábbis gazdasági értelemben, az ingatlanfejlesztői akarat könyörtelen érvényesülésével. Semmit sem veszítenének a szabad használaton és hozzáférhetőségen kívül.

Létezik egy másik alternatíva. Ha túlságosan költséges megoldás foltozgatni és helyreállítani az állami tulajdont ami egyébként is áldozatul fog esni a jövőbeni elhanyagoltságnak, akkor valóban annyi a szabadság-orientált döntéshozó dolga, hogy engedje át a gazdaságnak a kultúrát? Privatizáljunk mindent, és számoljunk fel teljesen a magántulajdon intézményét, ezt válaszolná nekünk a dogmatikus anarcho-kapitalista libertárius. Ezzel szemben azonban egy eltérő, jóval deviánsabb gondolatkísérlettel is élhetünk. Mi lenne akkor, ha az állami tulajdont mint a személyes tulajdont semmissé tevő történeti körülményként, egyfajta természeti csapásként azonosítanánk közjogi eszközök útján? Ezt követően *ex lex* állapot állna fenn, amelyet nem kéne betölteni semmilyen tartalommal. Megnyílna ezáltal a jogi átmenetiségnek egy olyan tartománya, ami lehetővé teszi a teljes szabadságot. Felhasználhatná mindenki a Népligetet kénye-kedve szerint, anélkül hogy immáron a központi költségvetésből bármit is kéne költeni a park karbantartására. Átnevezhetné az önnönmaga tulajdonának semmisségét felvállaló közvélemény a Népligetet a Szabadság Erdőjévé. Végre hagyhatnánk a természetet lenni, végre felemészthetnének azok a túlságosan is emberi konstrukciók, amelyeket egymásra és az élővilágra egyaránt ráerőltetünk. Végre lehetővé válna a tulajdonmentes társadalom víziója, az együtt-létnek azon formája, amely egészen nélkülözi a sajátság megannyi hazug formáját. Egyedül az volna saját, amit képesek a különböző szereplők organikus potenciáljuk okán kihasítani az erdőből. A jogi káosz mintegy megvédené a Szabadság Erdőjét attól, hogy ingatlanbefektetők elfoglalják. A szabad térhasználat megannyi formája burjánozhatna még szabadabban mint jelenleg. De a lét távlatából mit számít, ha egyszer csak felgyullad az erdő egésze? Lángok martalékává válna a Szabadság Erdeje, elhamvadt emléket állítván a létforgatag uralhatatlanságának. Kitérdekel, ha lángkap az egész?

¹ Yang, Mayfair Mei-hui. (2000) "Putting global capitalism in its place: economic hybridity, Bataille, and ritual expenditure." *Current Anthropology* 41.4 (2000): 477-509.; Mulder, Catherine P. (2015) "State Capitalism vis-à-vis Private Communism." *Rethinking Marxism* 27.2: 258-271.

² A számszerűsíthetőség természetesen önmagában sem tekinthető vitathatatlan szempontnak, hiszen igencsak szubjektív, mi is számít teljesítménynek, milyen mércék alapján kell mérni mely funkcionális rendszer mely résztvevőinek hozzájárulását az adott rendszer működéséhez, neadjisten, gyarapodásához. Itt lépne be a képbe a kapuőr funkciója, mint egyfajta szűrőmechanizmus mely kiszelektálja a kvantifikálhatóság próbájának alávethető teljesítményeket. Minden funkcionális rendszernek nélkülözhetetlen komponenseit alkotja a szelekció, a nem odaillő mozzanatok gondos kiválogatása, nehogy véletlenül összekeveredjenek a rendszer kódjai.

³ Luhmann, Niklas (1994) *Die Kunst der Gesellschaft* (Frankfurt: Suhrkamp)

⁴ Az „objektív fenomén” fogalmát Ian Hacking-tól kölcsönzöm. Hacking, Ian (1983) *Representing and Intervening. Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science* (Cambridge: Harvard University Press), 220-233.

⁵ Rothbard, Murray N. (2009) *Man, Economy, and State with Power and the Market* (Auburn: Ludwig von Mises Institute) 1277.

⁶ Tamás Patrik (2016) A közösségi tulajdon a jövő útja?, link: https://ideologic.blog.hu/2016/06/06/a_kozossegi_tulajdon_a_jovo_utja

⁷ Rothbard 2009: 1277.

⁸ Clark, Gregory (2015) *The Son Also Rises. Surnames and the History of Social Mobility* (New York: Princeton University Press)

⁹ Rothbard 2009: 1278.

¹⁰ Leégett Kemény Henrik bábszínháza (2011), link: http://nol.hu/kultura/leegett_kemeny_henrik_babszinhaza-1225471

¹¹ u.o.

¹² Doró Viki (2017) Beszélgetés a Népliget jövőjéről, link: <http://recity.hu/beszelgetes-a-nepliget-jovojerol/>